

Warszawa, 2003; **22.** Pacan B. Uwagi o polszczyźnie przedstawicieli inteligencji lwowskiej pokolenia powojennego // Studia nad polszczyzną kresową. T. IX. / Pod. red. J. Riegera. – 1999. – S. 229-235; **23.** Rieger J., Cechosz I., Dziegiel E. Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku. – Warszawa, 2002; **24.** Seiffert-Nauka I. Dawny dialekt miejski Lwowa. (Część I. Gramatyka). – Wrocław, 1992; **25.** Smulkowa E. Uwagi o języku starszego pokolenia inteligencji lwowskiej A.D. 1989/1990 // Język polski dawnych Kresów Wschodnich. T.1. – Warszawa, 1996. – S. 223-255; **26.** Sojka-Masztalercz H. Niektóre zjawiska słowotwórcze i leksykalne we współczesnej polszczyźnie lwowian // Studia nad polszczyzną kresową. T. IX. – Warszawa, 1999. – S. 237-247; **27.** Szulgan A. Język polski starszego pokolenia polonijnego w Krzemieńcu na Ukrainie // Poradnik Językowy. 2006. – Z.5. – S. 58-67; **28.** Szulgan A., Galecki Z. Polszczyzna krzemienieckiej grupy lokalnej // Język Polski. – Z. LXXXIX. – 2009. – S. 348-352.

Скопненко О.І. (Київ, Україна)

Реформи в українській і білоруській літературних мовах 1933 року: лінії розвитку крізь символічну функцію

У статті крізь символічну функцію розглянуто сприйняття реформ в українській та білоруській літературних мовах 1933 р. Окреслено специфіку кодифікації української та білоруської літературних мов у першій половині ХХ ст.

Ключові слова: історія української літературної мови, історія білоруської літературної мови, мовні реформи, правопис.

В статье сквозь символическую функцию рассмотрено восприятие реформ в украинском и белорусском литературных языках 1933 г. Прослеживается специфика кодификации украинского и белорусского литературных языков в первой половине ХХ ст.

Ключевые слова: история украинского литературного языка, история белорусского литературного языка, языковые реформы, правописание.

The article analyzes through the symbolic function the perception of the reforms in the Ukrainian and Belarusian literary language in 1933. Is analyzed specific of codification of the Ukrainian and Belarusian literary language in the first half of the twentieth century.

Key words: history of Ukrainian literary language, history of the Belarusian literary language, language reform, spelling.

Мовні реформи – це реалізація національної культурної стратегії за допомогою лінгвістичних засобів. Такі заходи майже завжди виходять за межі власне мовознавчого простору, оскільки змінюють мовну поведінку

колективу в тих галузях, що найбільше репрезентують символічну функцію мови – її здатність бути головним виразником цивілізаційної унікальності народу в умовах культурних та економічно-політичних викликів на різних етапах розвитку. Причому, якщо інші головні функції мови (комунікативна, когнітивна, емотивна (експресивна), естетична, магічна та ін.) можуть і не зазнавати змін унаслідок розглянутих реформ, то символічна через реформування ідіому завжди зазнає перебудови. Від структури (потужності) цієї функції великою мірою залежить і загальний рівень культури народу, зокрема вміння використовувати як внутрішні, так і зовнішні ресурси рідного ідіому. За О. С. Мельничуком, «реальна система мови, на відміну від більш звичайних систем, <...> не має самостійного, самодостатнього існування і становить лише одну з властивостей людського суспільства, одну з сторін його діяльності. У цьому розумінні вона позбавлена об'єктної цілісності і лише умовно може розглядатися в абстракції від свого безпосереднього суб'єкта – людського суспільства» [9, 25]. Лінгвіст чітко протиставляє абстрактну та реальну системи мови: «Закріплюючись у свідомості дослідників, викладачів, а далі і всіх письмених носіїв мови, абстрактна система мови замінює конкретне уявлення про дійсну природу мови, відтісняючи саму думку про необхідність її розгляду» [9, 24]. Звідси випливає, що розгляд системних змін, викликаних мовними реформами, без урахування культурно-історичних реалій, у яких існував народ під час цих реформ, належить до певного різновиду абстракції. З другого боку, «абстрактна мова», закріплена в масовій свідомості, стає сама по собі не тільки мірилом культурного життя народу, а й набуває окремої символічної вартості. Тому сама сутність мовних реформ – реалізації свідомих змін ідіому – передбачає їхній розгляд у тісному взаємозв'язку із життям суспільства. Міркування сучасних дослідників про те, що «під час вивчення процесів формування літературних мов зовсім не досить докладної фіксації тих або тих мовних змін; існує потреба брати до уваги багато екстралінгвальних чинників розвитку мови, детально вивчати соціальні, етнічні та культурні умови як передумови мовного розвитку» [5, 379] цілком узгоджуються з наведеними словами О. С. Мельничука. Разом з тим применшувати роль порівняльного аналізу власне лінгвістичного складника мовних реформ близькоспоріднених народів немає підстав, адже кожна зміна породжує / стверджує не тільки нову кодифікацію, що сама собою має два аспекти реалізації – власне мовний і загальносуспільний, а й закладає нову версію ментальної практики в конкретних культурно-історичних умовах, оскільки

«семантична система, <...> реальна система мови тісно пов'язана з системою суспільної свідомості і з загальною системою об'єктивної дійсності» [9, 27]. Іншими словами, реформи літературних мов – це модифікації суспільної свідомості.

Мовні реформи в сучасному розумінні – набуток ХХ ст., оскільки саме тоді й з'явилася практика одномоментної зміни образу ідіому через урядову санкцію, а проте ознаки таких реформ можемо знайти й у ХІХ ст., коли мовне планування не було суворо регламентоване й тільки зароджувалося. Скажімо, на українському ґрунті закріплення *желехівки* після десятиліть боротьби з «*етимологією*» – це також приклад мовної реформи, з висоти сучасності не такої гостро-каральної, як реформа 1933 р., а проте не менш напруженої та виснажливої для суспільства, ніж мовознавчі пошуки кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. Перемога *желехівки* вкрай важлива як з погляду становлення літературної мови нового типу, так і зі становища символічної функції літературної мови. У третій частині спогадів Б. Лепкого «Казка мого життя» – «Бережанах» (1941) – цей процес останньої третини ХІХ ст. крізь бачення гімназиста подано надзвичайно яскраво: «А все ж таки фонетику вважали ми своїм і то більшим поступовим правописом і радо читали «Правду» й ті нечисленні тоді книжки, що були друковані фонетично. І ось у четвертій клясі каже раз до мене Яричевський: «Пощо нам тих «йорів» та «ятів», напишім завдання фонетикою». І ми написали.

Минуло яких два тижні, приносить отець катехит справлені зшитки до кляси й каже: «Такі добрі ученики, все мають з руської мови відзначаючи ноту, і ось їм до голови стрілила фонетика».

Ми, себто я і Яричевський, схилили голови якомога низько, бо боялися, що отець катехит стане гніватися на нас. Але він говорив далі спокійно: «Усі культурні народи: німці, французи й англійці – пишуть етимологічно і навіть їм на гадку не прийде фонетизувати свій правопис, тільки лінивий русин не хоче вивчитися тих декілька знаків, без яких ніяк не можна граматично писати... Візьміть же, – звернувся до нас, – і перепишіть свої завдання так, як Бог приказав, і на другий раз не робіть мені таких дурниць».

Ясно, що ми не противились, бо й не думали починати боротьбу за фонетику, тільки з хлоп'ячої цікавості затіяли таку штуку. Кажуть, що в декілька літ пізніше, коли запровадили в школах фонетичний правопис, то двох «твердих» написали завдання етимологією. Отець катехит викричався на них, бо казав, що то не такі дурні, як вони, лише мудрі люди у Львові та Відні зреформували правопис, і тим новим, фонетичним правописом, а не

перестарілою етимологією слід писати...» [7, 519]. Наведена розлога цитата показує, як через невеликий проміжок часу змінилося аксіологічне сприйняття кодексу серед галицької інтелігенції (полеміку між народовцями та москвофілами можна винести за межі теми через її нерелевантність у цьому контексті). При цьому запровадження желяхівки цілковито не усунуло конкурента – етимологічний правопис, проте створило нову аксіологічну ситуацію на офіційному рівні.

Щоправда, таке розуміння символічної функції мови навряд чи можна вважати загальноновизнаним, воно більше властиве соціолінгвістиці. Скажімо, Ф. С. Бацевич окреслює серед інших функцій живої природної мови символічну, що передбачає характеристику ідіому в площині «мова як надскладний світ символів, які забезпечують функціонування людського суспільства, на яких ґрунтуються явища культури тощо» [1, 99]. Ближче до нашого погляду буде думка, згідно з якою символічна функція «полягає у здатності стандартизованої мови об'єднувати декілька мовних ареалів у єдиний мовленнєвий колектив, який відрізняється від сусідніх або протиставляється йому, а також у здатності репрезентувати престижність державної мови» [3]. Проте таке визначення для української й білоруської літературних мов не цілковито задовільно характеризує об'єкт дослідження, адже українські й білоруські етнічні землі в період активної нормалізації та кодифікації у ХХ ст. не становили єдиного мовного колективу в розумінні функціонування в межах спільного державного утворення. Радше тут має йтися про мовну й генетично-культурну єдність, що намагалася спільно вийти на широку світову арену. При цьому в білоруській ситуації ступінь цієї єдності набагато вищий, ніж в українській, оскільки за всю модерну історію, аж до 1933 р., незважаючи на різні тенденції й протиставлення, не було альтернативних напрямів створення варіантів білоруської літературної мови. (Загальні риси кодифікації нової білоруської літературної мови у ХХ ст. викладено в: [17]). І хоч між правописом та літературною мовою за жодних умов не можна поставити знака тотожності, а проте слова С. Некрашевича, першого голови Інституту білоруської культури, про те, що «взагалі до 1925 р. правопис Б. Тарашкевича тримався міцно, і ми пишалися тим, що в нас у всіх частинах Білорусі існує один правопис» [11, 12], можна екстраполювати й на означення безваріантності білоруської літературної мови до 1933 р. І тільки після постанови РНК БСРР «Про зміни й спрощення білоруського правопису» (1933) виникає два варіанти в названому ідіомі, їх найчастіше в сучасних білоруських недержавних засобах масової інформації в

неакадемічному дискурсі позначають лінгвонімами *тарашкевіца* (дореформений) та *наркомаўка* (*наркамаўка*) (пореформений). Назви мають виразне конотативне забарвлення й часто використовувані в текстах прихильників правописної системи Б. Тарашкевича, започаткованої його «Білоруською граматикую для шкіл» (1918). Натомість автори, що не бажають підкреслювати свого негативного ставлення до мовної реформи 1933 р., уникають цих лінгвонімів або використовують їх у лапках. Назву *наркомаўка* (*наркамаўка*), на думку С. М. Запрудського, уперше використав В. Вечорка (біл. В. Вячорка) для означення чинного стандарту сучасної білоруської літературної мови й протиставлення його дореформеному конструктові. З огляду на виразно оцінний характер наведеного лінгвоніма сам С. М. Запрудський запропонував для назви цього ідіому використовувати одиницю *чарнушэвіца* (від прізвища тогочасного наркома освіти БСРР А. Чорнушевича) [4, 23–26]. Пор. існування в українській науковій і публіцистичній літературі назв «скрипниківський» *правопис* і «*правопис О. Н. Синявського*» (перша пов'язана з прізвищем тодішнього керівника освіти УСРР М. О. Скрипника, а друга походить від прізвища автора відомих «Норм української літературної мови» (1931)). У білоруському неакадемічному дискурсі офіційний стандарт часом називають *коласаўка* – від псевдоніма видатного письменника й громадського діяча Якуба Коласа, що начебто відіграв провідну роль у становленні пореформеного ідіому. (У цьому разі конотація наведеного лінгвоніма якщо не цілком позитивна, то принаймні нейтрально-констатаційна).

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в межах білоруського культурно-суспільного дискурсу вчинено спробу виробити дві літературні «мікромови» – обидві на базі українських говірок. В основу однієї намагалися покласти берестейсько-пинські діалектні системи, а друга мала базуватися на українських говірках Підляшшя. Берестейсько-пинський проект, хоч і втратив свій потенціал наприкінці 1990-х і вичерпався, а проте залишив по собі певну кількість текстів, що можуть бути об'єктом вивчення [докладніше див.: 16; 2]. Ідея ж із використанням українських підляських говірок у ролі бази для літературної «мікромови» не набула скільки-небудь помітного текстотворення [докладніше див.: 18]. При цьому «мікромову» свідомо беремо в лапки, адже цей термін О. Д. Дуличенка, активно вживаний у сучасній славістиці, не зовсім вдалий і не завжди застосовний з огляду на історію становлення літературних мов на українській етномовній території.

На українських етнічних землях упродовж XIX – першої половини XX ст. можемо виявити щонайменше *чотири* проекти варіантів літературних мов, що були зреалізовані різною мірою. З певною умовністю можна їх тут означити як наддніпрянський, наддністрянський (галицько-буковинський, опільський, західноукраїнський), закарпатський варіанти української літературної мови, а також язичіє (язичіє) в певні періоди свого розвитку як проміжний українсько-чужомовний варіант літературної мови. (Сучасна форма язичіє, на думку М. Мозера, «містить у суфіксі церковнослов'янський рефлекс *-ije* \leftarrow *-ъје*; *язичіє* віддзеркалює давнішу українсько-церковнослов'янську вимову літери *і* в цій позиції» [10, 641]). Утім, протиставлення між першими трьома ідіомами не завжди було конфронтаційно-дивергентне, оскільки навіть в активній фазі свого розвитку вони не змогли перейти до створення варіантів альтернативних літературних мов. Крім того, знаходимо численні факти, що свідчать про неусвідомленість в українському інтелектуальному середовищі другої половини XIX – початку XX ст. такого протиставлення як основи для сепаратного творення альтернативної літературної мови. Навіть під час відомої мовної дискусії 1906–1913 рр. її учасники (І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, М. Грушевський, І. Франко, М. Сумцов, В. Гнатюк, М. Левицький та ін.) дійшли згоди в потребі вироблення єдиної літературної мови попри окремі гострі виступи [див.: 19]. І хоч деякі дослідники ладні кваліфікувати тогочасні полемічні публікації І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка та В. Самійленка як «намагання протидіяти такому об'єднанню» (західного та східного варіантів української літературної мови. – О. С.) [8, 125], проте позиція цих діячів ні теоретично, ні практично не стала основою для творення альтернативних літературних мов. «Під час дискусії (як, зрештою, ніколи після неї), – зауважував Ю. Шевельов, – ніхто не обстоював думки про літературну мову на галицьких підвалинах чи про дві рівнобіжні літературні мови, щось на зразок сербської та хорватської серед південних слов'ян» [20, 21]. Разом з тим існує погляд, згідно з яким в історії української літературної мови можна виділити не тільки варіанти, а й одиниці нижчого рівня – зональні відмінності. І. Г. Матвіяс обстоює думку, що доцільно розглядати східнополіську, середньонаддніпрянсько-полтавську, слобожанську, степову, подільську та волинсько-західнополіську регіональні відмінності в східноукраїнському варіанті літературної мови. У західноукраїнському варіанті української літературної мови дослідник виокремлює

надністрянську, гуцульсько-буковинсько-покутську, бойківсько-карпатську регіональні відмінності. Понад те І. Г. Матвіяс виділяє русинський варіант української літературної мови (у Сербії та Хорватії, Словаччині, серед закарпатської діаспори у США та ін.) [8]. Упродовж другої половини ХХ ст. радянське мовознавство не знало такої парцеляції, заперечуючи не тільки існування кількох варіантів української літературної мови, а й узагалі проблему варіантів літературної мови. Через це майже до кінця ХХ ст. у фаховій літературі навіть досвід писемності західноукраїнських земель був кваліфікований тільки як літературно-писемна практика (див., напр., [13, 333–350]), хоч проблему варіантів інших літературних мов у радянському мовознавстві досить активно вивчали різні дослідники. Проте, хоч як це дивно, відповідний інструментарій германістики в україністиці нашої країни стали активно використовувати тільки на початку 1990-х. Наприклад, Р. П. Зорівчак твердить, що «Ю. О. Жлуктенко – перший науковець України, що наважився (у тодішніх надскладних обставинах) досліджувати канадський та американський територіальні варіанти української мови з погляду контрастивної лінгвістики та соціолінгвістики» [6], що опосередковано (у деяких випадках і безпосередньо) спонукало до розроблення теорії варіантів літературної мови на українській етномовній території в новітній час. Безперечно, такому поглядю також сприяли праці, присвячені мовній ситуації в ареалі південнослов'янських мов (М. Толстого, Д. Брозовича та ін.).

Не зовсім однозначна ситуація з функціонуванням язичія на західних українських землях. І хоч у деяких моментах, напевно, концепція М. Мозера потребує деталізації (у площині стильової розгалуженості й співвіднесеності явища із тогочасним суспільним життям), проте незаперечним потрібно визнати факт, що за терміном язичіє приховано кілька ідіомів, реалізованих різними практиками (церковнослов'янсько-українською, церковнослов'янсько-російською, російсько-церковнослов'янською та ін. комбінованими варіантами) [10]. В аксіологічній системі сучасного українського мовознавства та масової свідомості язичіє однозначно опинилося на позначці негації, хоч роль елементів цього ідіому в становленні української літературної мови на народній основі, як нині здається, ще до кінця не окреслена.

Престижність як диференційна ознака також навряд чи може бути релевантним чинником для визначення символічної функції досліджуваних ідіомів, коли враховувати історію становлення української й білоруської

літературних мов, що функціонували в умовах диглосії в підкореній позиції та боролися проти престижності інших ідіомів (російської, польської, угорської, румунської літературних мов). Крім того, «єдиний» український (білоруський) мовний колектив відрізнявся від сусідніх передусім не стандартизованою мовою, а ідіомами різного територіально-генетичного походження, тобто символічна функція нестандартизованих української та білоруської національних мов була набагато потужніша, ніж відповідних літературних мов. Протиставлення одного народу іншому за допомогою літературної мови – явище досить пізніє з погляду історичної ретроспективи, надто коли врахувати комунікативну потужність української та білоруської літературних мов упродовж останніх двох століть у різних сферах життєдіяльності суспільства. Розуміння символічної функції, очевидно, має ґрунтуватися на моделях соціолінгвістики (ураховувати цінність ідіому в сприйнятті його носіїв). Імовірно, використання такого підходу призведе до *розщеплення* цієї функції на різні складники. Скажімо, становлення й розвиток нової білоруської літературної мови можемо схематично зобразити так: літературно-писемна практика XIX ст. → вироблення передумов для створення літературного стандарту (завдяки практиці газети «Наша ніва» (1906–1915)) → «Білоруська граматика для шкіл» Б. Тарашкевича (1918) → термінологічна й словникарська практика Інституту білоруської культури → Академічна конференція з реформи білоруського правопису та абетки (1926) → постанова РНК БСРР «Про зміни й спрощення білоруського правопису» (1933) ⇔ традиція дореформеного стандарту / традиція пореформеної білоруської літературної мови. (Цілком усвідомлюємо, що будь-яка схема, як і застосована, має багато вад). І хоч після 1933 р. в історії нової білоруської літературної мови можна виокремити ще кілька етапів кодифікації (напр., період дискусії 1949–1957 рр., вихід у світ «Правил білоруської орфографії та пунктуації» (1959) [14], а також уведення в дію закону Республіки Білорусь «Про правила білоруської орфографії та пунктуації» (2008) [15] та ін.), проте тільки прескрипція 1933 р. стала розщепленням символу білоруської літературної мови як ментальної практики.

В українській ситуації розщеплення символічної функції літературної мови було однією з характеристичних рис історії ідіому від самого початку його існування в XIX ст.: наддніпрянський варіант + язичіє + наддністрянський варіант + «етимологія» + «фонетика» → українська літературна мова початку XX ст. → кодифікація й нормалізація 1920-х рр.

→ мовна реформа 1933 р. ⇔ традиція дореформеного ідіому / традиція пореформеного стандарту } зближення в одному дискурсі. І хоч реформа української літературної мови 1933 р. також створила ґрунт для витворення варіантів цього ідіому, проте на рівні символічної функції ці ідіоми як окремі варіанти не змогли оформитися.

Думка про те, що «з часу проголошення державної самостійності України року 1918-го <...> трапилося <...> найбільше чудо над чудами: <...> народилася соборна всеукраїнська літературна мова!» [12, 191] не втратила своєї правосильності навіть після мовної реформи 1933 р. й може бути сконцентрованою характеристикою процесу розвитку нової української літературної мови, коли дореформена доба дає більше підстав розглядати варіанти в ідіомі, ніж пореформений період. У категоріях «дива» нову українську літературну мову також розглядає Ю. Шевельов: «Усупереч звичним теоріям, що розглядають розповсюдження котроїсь мови як наслідок політичного руху, українська літературна мова дає приклад “дива”, коли саме її розповсюдження й поклато початок політичному рухові. Мовний витвір Шевченка й Куліша вторував шлях, що привів до створення політичних партій, до заснування держав, до формування армій, до воєн, до борні та конфліктів. Отже, не випадково й не дивно, що від дореволюційних часів і по сьогодні в кожній селянській хаті традиційно висить Шевченків портрет, часто уквітчаний. Аматори парадоксів можуть сказати, що поет створив мову, а мова створила націю. Звичайно, нація мала за собою власну довгу традицію, проте ця традиція вже була явно наблизилася до межі розпаду та загину» [21].

«Дивом» у цій ситуації треба визнати й те, що конфронтація двох традицій нині не сприймана як шлях до самостійних варіантів української літературної мови. Сучасна білоруська літературна мова як сукупність писемної практики демонструє іншу модель символічності: колись єдиний ідіом розщеплений на рівні масової свідомості надвоє: невизнаний з боку держави дореформений (у широкому спектрі модифікацій, потужно репрезентований у світовій мережі й набагато менше в друкованих виданнях) та чинний пореформений варіанти (на території Республіки Білорусь установлений як єдино прийнятний відповідно до закону «Про правила білоруської орфографії та пунктуації» від 28 липня 2008 р.). Ця розщепленість міцно закоренилася у свідомості носіїв білоруської мови. Напр., у «Вікіпедії», яку творять нефакхівці (їх варто розглядати в ролі реальних носіїв, через смаки й помилки котрих можна скласти портрет

сучасної символічної функції білоруської мови), паралельно існують окремі білоруські розділи. Перший, як зазначено на панелі, створений білоруською мовою, а другий – білоруською (тарашкевицею) (мови: біл. *беларуская, беларуская (тарашкевіца)*). На головній сторінці другого розділу знаходимо інформацію, що в ньому статті написані «білоруською мовою класичним правописом», а також відомості про існування окремого розділу «Вікіпедії» «білоруською мовою офіційним правописом». За «Вікіпедією», 2007 р. «Адміністрація адресного простору Інтернет» (англ. The Internet Assigned Numbers Authority (IANA)) надала тарашкевиці власний мовний підтег «tarask» (повне позначення: «be-tarask»). Обидва розділи мають приблизно однакову кількість статей (станом на 25 березня 2012 р. приблизно по 40 тис.). На сучасному етапі поки що важко зауважити однозначний рух до об'єднання цих окремих відмін в одну символічну функцію.

Українська літературна мова уникла такого розвитку сценарію.

«Розширення й ускладнення функцій мови, – зауважив О. С. Мельничук, – і пов'язане з цим посилення взаємодії і взаємозв'язку її системних компонентів, тобто підвищення рівня її системної організації, означає прогрес у розвитку мови. Звуження і скорочення функцій конкретної мови, супроводжуване ослабленням її внутрішньо системних зв'язків, означає регрес даної мови як окремих момент у загальному процесі розвитку і взаємодії мов світу» [9, 27]. Розвиток символічної функції нової білоруської літературної мови від 1933 р. до початку XXI ст. у вияві текстотворення демонструє одночасне розщеплення цієї функції та її послаблення для більшості білоруського етномовного колективу взагалі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бацевич Ф.* Рідна мова : диференційні ознаки, функції / Флорій Бацевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 96–104;
2. *Дынько А.* Найноўшая гісторыя яцвягаў / Андрэй Дынько // АРСНЕ. – 2000. – № 6 (11). – С. 3–15;
3. *Євсєєва Г. П.* Етапи державної мовної політики в Україні [Електронний ресурс] / Євсєєва Галина Петрівна. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Philologia/59029.doc.htm;
4. *Запрудскі С.* Варыянтнасць у беларускай літаратурнай мове / С. Запрудскі // IV легні семінар беларускай мовы, літаратуры і культуры (5–19 ліпеня 1999 г.) : лекцыі. – Мінск, 1999. – С. 20–26;
5. *Запрудскі С.* Сітуацыйныя фактары распрацоўкі правапісных нормаў беларускай мовы ў 1930–1932 гадах / Сяргей Запрудскі // Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. – 2005. – Vol. 50/3–4. – Р. 379–391;
6. *Зорівчак Р.* Україністика в інтелектуальному життєписі професора Юрія Олексійовича

Жлуктенка / Р. Зорівчак // Всесвіт. – 2010. – № 11–12. – Режим доступу: http://vsesvit-journal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=815&Itemid=41;

7. Ленкий Б. С. Казка мого життя / Б. С. Ленкий // Твори : в 2 т. – Т. 2 : Повість. Спогади. Виступи / [упоряд. та автор приміт. М. М. Ільницький]. – К. : Дніпро, 1991. – 719 с.;

8. Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови ; [відп. ред. В. Г. Скляренко]. – К., 1998. – 162 с.;

9. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 22–34;

10. Мозер М. «Язичіє» – псевдотермін в українському мовознавстві / М. Мозер // Причинки до історії української мови / [за заг. ред. С. Вакуленка]. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – С. 641–666;

11. Некрашэвіч С. Садаклад па рэформе беларускага правапісу на Акадэмічнай канферэнцыі 1926 г. / С. Некрашэвіч // Выбраныя навуковыя працы акадэміка С. М. Некрашэвіча : да 120-годдзя з дня нараджэння / [наук. рэд. А. І. Падлужны]. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – С. 11–22;

12. Огієнко І. І. (Ларіон ; митрополит). Історія української літературної мови / І. Огієнко (Ларіон ; митрополит) / [упоряд., автор істо.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошук]. – К. : Либідь, 1995. – 293, [1] с.;

13. Плющ П. П. Історія української літературної мови : підручник для студентів філологічних спеціальностей університетів та педагогічних інститутів / П. П. Плющ. – К. : Вища школа, 1971. – 423 с.;

14. Правила беларускай арфаграфіі і пунктуацыі ; [рэд. : К. К. Атраховіч (К. Крапіва), П. Ф. Глебка]. – Мінск : Выдавецтва Акад. навук БССР, 1959. – 160 с.;

15. Правила беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск : Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь, 2008. – 144 с.;

16. Скопненко О. І. Берестейсько-пинські говірки : генеза і сучасний стан : історико-фонетичний нарис / О. І. Скопненко. – К., 2001. – 174 с.;

17. Скопненко О. І. Сучасна білоруська літературна мова: шляхи кодифікаційного розвитку / О. І. Скопненко // Вісник Запорізького національного університету : [збірник наукових статей. філологічні науки]. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. – С. 245–248;

18. Скопненко О. І. Український слід в історії кодифікації нової білоруської літературної мови / О. І. Скопненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Вип. VIII [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 60–65;

19. Трифонов Р. А. Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Р. А. Трифонов. – Харків, 2000. – 20 с.;

20. Шевельов Ю. Українська мова в 1900–1941 : стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 208 с.;

21. Шевельов Ю. Українська літературна мова ; [переклад з франц. С. Вакуленка] ; [перекладено за виданням: *Shevelov G. Y. L'ukrainien littéraire // Shevelov G. Y. Teasers and Appeasers. Essays and Studies on Themes of Slavic Philology.* – München, 1971. – 245–260] / Ю. Шевельов. – Режим доступу : http://maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukr_lit_mova.doc.